

Inuicem **V**enite exultem

Note linguam dno p' dnt
tes uigilemus omis semp
implamur uocem atq' mlib
toas dno canamus dulac ym
uos **U**t pio regi p'f' anentes
ai sus lris meamur aulam m
gredi reh siml' b'nam dntc mta
Piet hoc ub' actas b'ca p'is ar
nati p'p' la h'p'is au' u' loat
m om' s'ha m'nd' am an' Sa

u'ite dno
Satus
ur qui
no aby
m con
s'ho m
p'ioz
i i via
p'ioz
no ste

as. i m' cathedra pestilencie
no sedit **S**i m lege d'ni nolū
tas eius. i m lege eius medi
tabi die ac nocte **E**t erit tanq'
lignū qd plantatū est semis
dentibus aq'p. qd fructum su
um dabit m tempe suo **E**t fo
lum eius no defluet. i omnia
q'cumq' faciet semp p'p' abnt

Non sic impij uo sic. s' tamq'
pulus q' p'nt uentus a fane
de **I**deo no c'ringunt impij
iudicio. neq' p'cedes i s'ho
iustoz **Q**ui uouit d'ns iram
iustoz. i sic impioz p'bit **G**la

Quare tremuerunt g'ntes.
Qui p'li meditati s' m amia
s'fiterunt reges t'ie i p'ncipes
conuenerūt m vni. adu'sus d'
i adu'sus xpm eius **O**mnium
p'ncipis uindicta eoz. i p'ncip'
a ub' uigum q'p' **Q**ui h'nt
m celis iratebit eos. i d'ns s'f'
sanabit eos **C**ur loquetur
ad eos m ira sua. i m furore
suo conturbabit eos **E**go h'nt
s'f'itatus sum ir'x alio t' h'yo
mouit san' eius. p'ncipis p'
ceptum eius **D**ns dixit ad
me filius uis es tu. ego hodie
germū t'p' ostula a me i or
to ubi g'is h'editatem tuam.
i possessione tuam futuros s'ie
Reges eos m uiga sua. i tanq'
uas signū cōf'inges eos **E**t
m'ic reges intel' h' ac. **C**ur
m qui iudicatus tuam **S**e
u'ite d'ns m timore. i exulta
te ei ai tremore **A** p'p'endat

Breviarium (Bp. Egypt. Könyvtár. Cod. Lat. 36.) r. a. lapja.

A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR FESTETT KÉZIRATAINAK EGY CSOPORTJA

A budapesti Egyetemi Könyvtár kódexgyűjteménye a kéziratok származása alapján két csoportra oszlik. Egyik csoportját alkotja az a 35 kódex, amelyet II. ABDUL HAMID török szultán 1877-ben mint Korvinákat a könyvtárnak ajándékozott. A másik csoport kódexei legnagyobbbrészt a felosztott hazai kolostorokból, vagy más úton, ajándékként kerültek az Egyetemi Könyvtár tulajdonába. E tanulmányban az utóbbi csoport miniált kézíratait ismertetjük, amelyeket eddig jórészt nemcsak műtörténeti, de egyéb tudományos szempontból sem vettek figyelembe. Legtöbbjükben a keletkezési helyre vonatkozó konkrét adat nem maradt fenn; többnyire későbbi bejegyzéseik csupán azt jelölik meg, hogy mely kolostorból kerültek a könyvtár tulajdonába. Ennek folytán keletkezésük helyét és idejét a miniaturák stílusvizsgálata alapján kell megállapítanunk. Az egyes kódexeket időrendbeli sorrendben tárgyaljuk, s ezen belül lehetőleg származásuk szerint csoportosítjuk őket.

Időrendben első helyen egy *Evangelia Graeca* (Cod. graec. 1. 4°)¹ áll, amely állítólag VIRÉZ János, vagy JANUS PANNONIUS tulajdonában volt. A X. század végén vagy a XI. század elején készíthetett a bizánci bibliák modorában. Egy-egy gazdag aranyozású egész lapon az evangélisták képét tartalmazza. JÁNOS evangélista képét kivágták.

A többi kódexek jórészt hazai kolostorokból származnak s az *Evangelia Graeca*-nál sokkal későbbben, a XIV—XVI. században

¹ A kódex szerepel: *Catalogus Codicum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestensis*. Budapest, 1881. 98. l., MÁRKFI Sámuel: *Codex graecus quatuor evangeliorum e bibliotheca universitatis Pestinensis cum interpretazione Hungarica editus*. Pestini. 1860., Könyvkiállítási Emlék. Budapest, 1882. 104. l. 258., Régi Egyházművészet orsz. kiállításának katalogusa. Budapest, 1930. 148. l.

készültek. Legtöbbjében bejegyzést találunk arra vonatkozólag, hogy melyik hazai kolostorból származik, ami azonban önmagában még nem jelenti, hogy a kódex Magyarországon is készült. Mégis, ha korabeli írott adat nem is bizonyítja a magyarországi származást a miniaturák stílusvizsgálata szólhat mellette. A magyar származást nem tagadhatjuk meg pusztán azért, mert konkrét adat nem erősíti meg.

Magyarországon a kódexfestés kezdete egyet jelent a kereszténység felvételével, illetőleg a szerzetesrendek betelepítésével, amint kezdetben általában a miniaturafestészet teljesen az egyház szolgálatában állott. A Magyarországon letelepített szerzetesrendek saját nemzetük kódexeit hozták magukkal és nemzetük miniaturafestészetét fejlesztik tovább. Legkorábban a bencés papok működése mellett a III. BÉLA által letelepített francia ciszterciarend működése folytán a francia hatás a legerőteljesebb. A korai hazai kódexek között francia Bibliákat találunk a XIII. század közepéről, a XIV. század elejéről, amelyek mind francia kapcsolatra utalnak. Hazánkban a korai francia származású kódexek között csak egyházi, vallási rendeltetésű kódexek maradtak fenn; világi tárgyú francia kódexeket nem találunk köztük. Ez is azt bizonyítja, hogy a francia kapcsolatot az egyház, a szerzetesrendek közvetítették. A Magyarországon készült korai kódexek is nagyrészt francia mintaképeket követnek. A XIV. században az ANJOUK uralkodása alatt a francia szellem hatása alábbhagy, a magyar kódexekben mindössze egyes iniciálékra szorítkozik. Átengedi a teret a politikai kapcsolatok folytán is mind erőteljesebbé váló olasz és majd később német befolyásnak. A XIV. század közepe utáni időből származó francia kódexeket nem is találunk hazánkban. Csak a XV. század végén kerülnek ismét elő a nagyobb tömegben készített kisméretű, dívatos francia imakönyvek.

A budapesti Egyetemi Könyvtár kódexei között a francia stílus három latinnyelvű kódex képviseli. Első helyen áll egy kis latin *Biblia*¹ (Cod. Lat. 45. 4°), amely valószínűleg Párisban iskolázott

¹ Cat. Cod. Bibl. Univ. ... 25. l. Az Egyetemi Könyvtárnak TOLDI Ferenc által írt kéziratot jegyzékében — «Kiválóbb zsenge nyomtatványok és kódexek jegyzéke» (J. 55.) — a 63. szám alatt szerepel.

szerzetes műve. A két hasábon, északfrancia írással írott kódex a XIII. század első felében, az ú. n. párisi bibliák stílusában készült. A kódex, miként az első lapon olvasható bejegyzésből előtűnik, a XVII. században Sárospatakon volt. E XVII. századi bejegyzés naiv szavai¹ szerint SZENT SEBALDUS tulajdonát képezte, de a kódex stílusvizsgálata ellentmond e feltevésnek. A fehér tollheggyel rajzolt színes madarakból, állatokból, dróleriekből alkotott számtalan kis iniciálé mellett több figurális kezdőbetűt találunk benne. A harmadik lapon, amelynek belső és alsó szélét vékony, vonalas ornamentika díszíti, a Genesis ábrázolását találjuk. Az ornamentális díszítés egyenes vonalát karolingi örökségből származó és ez időben a francia miniaturafestészetben ritkábban alkalmazott egyszerű szalagfonat szakítja meg, amely díszítés a XIV. századi olasz miniaturafestészetben általánosabb. A lap alsó szélén az ornamentika kaligrafikus díszítéssé alakul át. A lap hosszú I iniciáléjában a Genesis tipikus ábrázolása található. Két ellentétesen haladó hullámvonal kereszteződése által alkotott ovális medaillonokban arany alapon vannak a jelenetek elhelyezve. A legfelső medaillonban az Atyaisten ülő alakja látható, könyvvel a kezében, míg a következő öt medaillonban némi eltérésekkel hatalmas földgömböt tart. A hetedik medaillonban az első emberpár teremtését látjuk. A kódexben még öt figurális díszítésű iniciálét találunk,² amelyek tekercset, jogart tartó prófétát ábrázolnak, DÁVID király alakját stb. tartalmazzák. A figurális ábrázolás főleg a Genesis jeleneteiben még a XII. századvégi francia miniaturafestészethez igazodik. Az Úr alakja nehézkes, merev, majdnem mindig egyforma. A Genesis ábrázolása nem tünteti fel a teremtés egyes napjait. Csak az ötödik képen látjuk az Úr kezében lévő földgömbön a halak finom vékony jelzését. A kódex a XIII. századi

¹ S. Lectori Christiano-Biblia haec ms. sancti Sebaldi fuisse, paginae lacerae a bibliopego erasae testabantur. Verum quo loco et tempore sint exarata, nulla potui ratione investigare. Equidem ante inventam typographiam scripta fuisse, nullus dubito. Valemet antiquitatem veri satis trutina libratam venerare. 14. April. Liliiani. A. D. 1617. Sárospatachini in comitatu Zempliniensi superioris Ungariae possessor. Mich. Orvos Surius loci dicti pastor primarius. M. P. S. S.

² A 61. a, 91. a, 145. b és 153. b lapon.

párisi iskola korai alkotása, a XIII. század elején készült. Növényi motívumú díszítés elenyészően csekély benne.

Franciás stílusban, de miként a kódex legvégén olvasható XIV. századi bejegyzésből kitűnik,¹ a sárospataki szent domonkosrend kolostorában készült a *Commentarius in secundum librum sententiarium* PETRI LOMBARDI (Cod. Lat. 38. 2°)² egyetlen iniciáléja. A kódex Máriaremetéről került az Egyetemi Könyvtár tulajdonába, amit a kódex első lapján található XVIII. századi bejegyzés — «Est conventus Rhemetensis» — alapján állapíthatunk meg. A kódex a XIII. század végén vagy a XIV. század legelején készülhetett. A szövegkezdő iniciálé tipikusan francia modort árul el. Rózsaszín alapon kék Q hetű, amelyet belül arany, rózsaszín és piros díszítés tölt ki, míg a lap belső hosszanti oldalán kék, rózsaszín és elszórtan kis aranypontokkal díszített, alul tüskés csillagos csigába kanyarodó szár húzódik végig.

Valamivel később, a XIV. század második felében, de ugyancsak francia hatás alatt készült a *Commentarii in evangelium Marci* (Cod. Lat. 49. 4°)³ kódex. Betűi francia jellegűek. Egy szövegkezdő iniciálét tartalmaz, kék Q betűt, amelyet belül lila alapon háromszirmú arany fleuronné-szelek díszítenek. Francia minta után készült, de a finom francia kezdetbetűknél durvább, elnagyolt, nehezekebb munka, amint a kódex írása is rendtelenebb.

A hazai kolostorokból származó kódexek sorában a XIV. század közepén olaszos stílusban készült egy bolognai rotunda írással írt *Biblia*. (Cod. Lat. 46. 2°)⁴ Néhány jelentéktelenebb iniciálét tartalmaz.

A XIV. századvégi magyar miniaturaiskola termékei közé sorolhatók egy latin *Breviarium* (Cod. Lat. 36. 4°)⁵ miniaturái. A kódexet szövegkritikai szempontokból és származását illetően TIMÁR Kálmán

¹ «Reverendo Patri fratri Benedicto ordinis fratrum predicantium priori provinciali fratrum ordinis predicantium per Ungariam frater Thomas eiusdem ordinis vicarius vester generalis in conventu Pothokensi se ipsum obedientia filiali vestre paternitati intestat, quod gratum habui, quod me absolvistis sed magis gratum habeo, quod me supportetis.»

² Cat. Cod. Bibl. Univ. 19. 1.

⁴ Cat. Cod. Bibl. Univ. 25. 1.

³ Cat. Cod. Bibl. Univ. 29. 1.

⁵ Cat. Cod. Bibl. Univ. 18. 1.

ismertette, aki azt premontrei származásúnak tartja.¹ A 95. a. lapon ugyanis a premontrei szerzetek fogadalomtételének szertartása olvasható, amelynek szövegében az illető prépostság bár fel van említve, — «... trado meipsum ecclesie sancte dei genitricis marie et beati Johannes baptiste» — mégis ma már nehéz meghatározni, hogy melyik prépostság viselte e nevet. A kódex díszítése felsőmagyarországi származásra vall. Szövegéből keletkezési ideje is meghatározható. A 37. a. lapon ugyanis Sarlósboldogasszony ünnepének zsolozsmája szerepel, amely ünnep elrendelése és kihirdetése 1389-ben történt, aminek alapján a kódex nem készülhetett az 1390 év előtt. Megerősíti e dátumot a miniaturák stíluskritikai vizsgálata, aminek alapján a kódex a XIV. század utolsó évtizedében készülhetett, hogy mily úton jutott az Egyetemi Könyvtár tulajdonába, arra nézve semmiféle adat nem maradt fenn. Öt iniciáléba illesztett miniaturát és számos lapszéli díszítést foglal magában.² Az ornamentális díszítés és a miniaturák, e kor magyar kódexeinek díszítéséhez hasonlóan, nem egységes stílusban készültek; az olasz és az ausztriai miniatúrafestészet hatása alatt keletkeztek, amely hatások ellenére is a magyar sajátosságok világosan kiütkeznek. Az ausztriai modorra jellemző hegyesebb levelű ornamentikánál egyszerűbben stilizált levéldíszítmények mellett csökevényesen megtaláljuk a nápolyi miniatúrafestészetből átvett szalagfonatot is. Ha a *Breviarium*ot a Magyarországon készült kódexek sorába akarjuk iktatni, úgy elsősorban HENRIK csukárdi plébános munkáját, a gyulafehérvári BATTHYÁNY Könyvtárban levő *Esztergomi Missale* díszítéseinek egy részét³ kell figyelembe vennünk, annak ellenére, hogy a két kódex díszítése lényegileg eltér egymástól. A csukárdi plébános munkájában a növényi ornamentikának alárendelt szerep jut a szalagfonatos díszí-

¹ TIMÁR Kálmán: Prémontrei kódexek. Huszita vagy prémontrei biblia. Kalocsa. 1924. 22—23 ll. Pannonia 1. sz.

² A köv. lapok díszítettek: 1. a. l., Dávid király a lanttal, 5. b. l. Könyvet tartó férfi, 14. a. l. Szakállas férfiszent, 19. b. l., 30. b. l. Olvasó nő, 125. a. l. Krisztus születése, 141. b. l., 154. a. l., 169. a. l. — A 216. b. l. és 220. a. l. lapon iniciálé kivágva, — 222. b. l., 238. b. l., 241. b. l., 299. b. l., 270. a. l.

³ HOFFMANN Edith: Henrik csukárdi plébános miniatör. Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. IV. köt. 1924—1926. 74—90. ll.

téshez viszonyítva, míg a premontrei *Breviarium* díszítésében a szalagfonatos díszítés háttérbe szorul, elcsökevényesedik az erőteljesen hangsúlyozott növényi motívumok mellett s csak az első lapon fordul elő. A *Breviarium* miniátora a növényi elemekből alkotott ornamentikára helyezi a fősúlyt. A magyar miniatura fejlődésében az *Esztergomi Missalenak* HENRIK csukárdi plébános által készített díszítései egy korábbi állomást jelentenek, amelynek továbbfejlődését és új utakon való előretörését jelenti a *Breviarium* díszítése, ahol a csukárdi plébánosnál szereplő növényi motívumok meggazdagodnak, míg a szalagfonatos díszítés csak csökkenten marad meg. Az ornamentikában az olasz hatással szemben inkább az ausztriai hatás érvényesül, míg a képminiaturákon inkább az olasz befolyás uralkodik, bár ezek is a kettős hatás egységesítésére törekszenek, s az olasz, a nápolyi iskola mellett a korabeli ausztriai miniatura befolyását is elárulják. Határozottan kifejezésre jutnak azonban a magyar formaérzékre valló sajátosságok is, így elsősorban az 1. a. lapon DÁVID király nyugodt, méltóságteljes alakjában. A többi miniaturák sorában a 30. b. lapon ábrázolt női alak a nápolyi iskolára, míg a 14. a. lapon a nyugtalan, gótikus redőzetű ruhában ábrázolt szent alakja osztrák hatásra vall. A különböző stílusok keveredését a korabeli magyar miniaturaművészet más termékeiben is megtaláljuk. Főleg az osztrák és az olasz motívumok keverednek, amelyen keresztül egy eklektikus de egységes, egyéni motívumokat tartalmazó stílus keletkezik. Kivétel GANOIS Vencelnek a Nemzeti Múzeumban őrzött *Bibliája*,¹ amely a XIV. század végén készült, s amelyben olasz, francia és német hatások alatt készült díszítéseket találunk, de ezek nem képviselnek egységes stílust, aminek magyarázata az, hogy az 546 lapot tartalmazó kódexet több kéz másolta, és a kódex díszítései is több mestertől származnak. Főként az olasz hatás dominál, amelynek keretén belül a magyar formaérzék kifejező sajátosságai jelentkeznek. Kevés a német, több a francia stíluselem, amely utóbbi az iniciálékban teljesen megtartja önállóságát s más

¹ HOFFMANN Edith: A Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárának illuminált kéziratai. Budapest, 1928. 73—74. ll. (Az Orsz. Széchenyi Könyvtár Tudományos Kiadványai. 1.)

stílussal nem keveredik. Az iniciálék a XIV. század eleji francia díszítések modorában készültek. Általában a század elején használatos francia díszítést Magyarországon még a század végén is alkalmazták anélkül, hogy más stílussal keverednék, vagy hogy továbbfejlődnek. — Az Egyetemi Könyvtár *Breviariuma* egy új miniátorral ismertet meg, aki nem követi maradian a század elején virult francia motívumokat, hanem olasz és osztrák hatás alatt, az új szellem jegyében alakul ki művészete, s bár nem sorolható a legkiválóbb mestereink közé, egy lépéssel előbbre viszi a XIV. századi magyar miniaturafestészet történetének ismeretét.

A XV. századi kódexek sorában ugyancsak Magyarországon készült kéziratnak kell tekintenünk egy *Missale Romanum*-ot (Cod. Lat. 89. 2°).¹ amely szintén premontrei származású. A kódex premontrei származása a kánon elhelyezéséből állapítható meg, amennyiben a premontrei misekönyvek jellegzetes beosztását követi. Több lapszéli díszítést és nagyobb méretű, gondosan kidolgozott iniciálét találunk benne, figurális miniaturák azonban nem szerepelnek.² A kódex díszítései gyöngé kéztől származnak. A miniátor az iniciálékban a nehézkes formájú betűk szárait szélesebb levelek egybefonódó indájával díszíti, míg a betűk alapját legtöbbször egyszínű, de világosabb és sötétebb tónusokban váltakozó háromszögekkel, négyszögekkel tölti ki. A ritkábban előforduló lapszéli díszítést hosszúszerű, hegyeslevelű indák alkotják, amelyek között csak két ízben találkozunk virágmotívummal, kis háromszirmú tulipánnal. Az indák között számtalan fekete, hosszú vonalkákkal «szakállal» övezett aranytallér foglal helyet. A miniátor művészi iránya könnyen megállapítható, ha beillesztjük a magyar miniaturafestészet termékei közé. Ornamentális díszítésében és az iniciálék szárainak kidolgozásában elődjének tekinthetjük a Nemzeti Múzeum egy *Missale*-ját (Cod. Lat. 218.).³ Az Egyetemi Könyvtár *Missale Romanuma* a Nemzeti

¹ Cat. Cod. Bibl. Univ. 79. 1., Timár Kálmán Id. m. 22. lapján megtalálható a szöveg részletes leírása.

² A kódex következő lapjai díszítettek: 1. a. 1., 14. b. 1., 39. a. 1., 47. a. 1., 48. b. 1., 52. b. 1., 57. a. 1., 61. b. 1.

³ HOFFMANN Edith: Id. m. 78—79. ll.

Múzeum *Missale*-jánál jóval később, az 1460-as években készülhetett. Az Egyetemi Könyvtár miniátora, miként a nálánál sokkal tehetségesebb «HAN János illuminátora»¹ néven ismert, vele ornamentális díszítéseivel rokon mester, a salzburgi miniaturaművészet-hez igazodik, de ezenkívül az augsburgi és brixeni miniaturaiskola egyes motívumainak hatása is visszacsendül művészetében, amelyben e hatások mellett határozottan érvényesül a józanabb, mérsékelt magyar formaérzék. Általában az egyes osztrák helyi miniaturaiskolákat jellemző motívumok a magyar miniaturafestészetben egyszerűbb és tisztább formában fonódnak egybe, s sajátos, keverékstílust hoznak létre, amelynek eklektikus voltán belül egyéni jelleggel magasodik elő a magyar kódexfestészet. Miként táblaképfestészetünkben felismerhető egy, az idegen ható művészetektől mégis eltérő, lényegesen különböző egyéni művészet, úgy ez párhuzamosan a magyar miniaturafestészetben is pontosan kimutatható.

Csak futólag emlékezünk meg a könyvtár Cod. Lat. 63. jelzetű kódexéről,² amelynek számos iniciáléját kivágták. A kódex a Szepesmegyében levő lechnitzi karthausi kolostor birtokában volt, de Lengyelországban, Zglobucban 1444-ben készült, amint ezt a kódex részletes explicitje mutatja.³ A fennmaradt, tisztán kaligrafikus jellegű iniciálék gyenge, provinciális mester munkái.⁴

A német miniaturafestészetet egy kisméretű németnyelvű *Imakönyv* (Cod. Germ. 2. 8°.)⁵ képviseli, amely bűnbánati imákat és a hét egyes napjaira vonatkozó különböző imákat tartalmaz. Rövid ismertetése 1786-ban megjelent a KOVACHICH által szerkesztett

¹ HOFFMANN Edith: Id. m. 90—92. ll., HOFFMANN Edith: Henrik csukárdi plébános. Id. m. 84—87. ll., HOFFMANN Edith: Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929. Magyar Bibliophil Társaság.

² Cat. Cod. Bibl. Univ. 45. l.

³ «... idest sucie vide in M. Explicit Universale Johannis de Janua fratris de ordine predicatorum, et est finitum in Zglobuci in metis Euzie 1444. per manus Swantoslai dicti Uawosch filium Urbani de Crzyzanow per pecuniam autem Michaelis Venceslai de Conyn...»

⁴ A kódex következő lapjai díszítettek: 278. a. l., 302. a. l., 322. b. l., 352. a. l., 379. a. l., 441. b. l., 528. a. l., 557. b. l. A következő lapokon vágták ki az iniciálékat: 139., 212., 233., 257., 364., 454., 504., 556. ll.

⁵ Cat. Cod. Bibl. Univ. III. l. TOLDI F. Id. m. 71. sz.

Mercur von Ungarn című lapban.¹ Ebből az ismertetésből a kódex származásáról csupán annyit tudunk meg, hogy más írott és nyomtatott könyvekkel együtt egy ismeretlen adakozótól került a könyvtár tulajdonába. Ezzel szemben az Egyetemi Könyvtár kéziratának egy régi jegyzékében² két más kézirat kíséretében utolsó bejegyzésként e kis kódex szerepel és Georg Martin KOVACHICH ajándékként van felemlítve.³ 10 iniciálé díszíti a kódexet s közülük a hét egyes napjaira szóló imák szövegkezdő iniciáléit, számszerint hetet, kis miniaturák ékesítik. Az iniciálékkal díszített lapok alsó szélét ornamentális díszítés szegélyezi, amely keskeny, stilizált levelű nyugtalanabb növényi indákból áll. KOVACHICH úgy véli, hogy miniaturákat tartalmazó egyes lapok a kódexből hiányoznak, azokat kivágták. Az erre utaló nyomok azonban minden új ív kezdeténél megismétlődnek, ami inkább amellet szól, hogy a kódex bekötése által keletkeztek. Emellett bizonyít az is, hogy a kódex teljesen zárt egészet alkot, semmiféle szövegbeli hiányosság nem észlelhető. A három miniatura nélküli iniciálé az 1. a., 75. a. és 81. a. lapokon gazdag aranyozott alapon fordul elő. A többi iniciáléban kék alapon egész kicsiny ábrázolásban a hét napjainak megfelelő mithológiai és asztronómiai ábrázolású planétákat találjuk. A miniaturák mindig zöld alapon rajzolt O iniciáléban foglalnak helyet. Mindegyik planéta allegóriája kék alapon felhők között száguldó kocsin foglal helyet, a kocsik kerekeiben a megfelelő jelképek vannak beillesztve. A planéták ábrázolásai a legszorosabb kapcsolatot árulják el Erhardt RATDOLTNAK 1482-ben Velencében kiadott HYGINUS: *Poeticon Astronomicum* először fametszetekkel díszített munkájának azonos tárgyú metszeteivel.⁴ Ábrázolásuk azonos; a miniaturák a metszetek kicsinyített

¹ Mercur von Ungarn, oder Litterar Zeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer. Hrsg. von einer Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur geordnet u. gesorgt von Martin Georg KOVACHICH... auf das Jahr 1786. Pest, I. évf. 234. I. VI. 2. Nachricht von einer alten Handschrift. A kódexet említi még GRAGGER Róbert: Deutsche Handschriften in Ungarischen Bibliotheken. 1927. 7. 1.

² XXI. Manuscripti XXVII. (J. 53.) 18. 1.

³ «Liber precatorius membranaceus eleganter scriptus, literis initialibus auro minioque picturatis 8°. Ex Dono Perill. de Gener d. Mart. Georg Kovachich.»

⁴ HAIN, Ludovicus: Repertorium Bibliographicum. 1826. 90—92. GRAESSE,

tükörképei. A miniátor a miniatura követelményeinek megfelelően mégis némi változtatásokat eszközölt, úgyhogy a miniaturák és metszetek között kisebb eltéréseket nagy számmal találunk. A részletformák a miniatúrák kis mérete következtében leegyszerűsödnek. «Sol» kocsija előtt a metszeten négy, míg a miniaturán csak három ló szerepel, ami annak is tulajdonítható, hogy a metszeten a negyedik ló alakja szinte elvész, amennyiben halványan csak a feje tűnik elő. A női alakok, Diana, Venus ruházatában sem követi a miniátor a metszeteket. Mars öltözete egyszerűbb a metszetekhez viszonyítva. Saturnus alakjának beállítása nagyobb eltérést mutat, ellenben a kocsiját elragadó sárkányok a legpontosabban megegyeznek. A lényegesebb eltérést a miniaturákon a tükörképszerű beállítás okozza: aminek következményeképpen az istenek attribútumaikat ellenkező kezükben tartják, a jobbkez helyett a balkézben. A HYGINUS-munkában a planéták ilyen formában való ábrázolása nem egyedülálló. RATDOLT más nyomtatványaiában is előfordulnak. Két planétának teljesen egyező ábrázolását találjuk GRÜNSPECKnek Kölnben, Cornélius von ZYRICKZEE nyomdájában készült *De pestilentiali scorra vive mala de Francos* c. munkájában.¹ A nyomtatvány keltezetlen, de mindenesetre 1500 előtt készült.² Egy «Salvator-Mundit» ábrázoló metszeten kívül, két egymás fölé helyezett planétát, Jupitert és Saturnust együttesen ábrázoló metszetet találunk benne. A planéták ábrázolása igen közel áll a HYGINUS-munka azonos tárgyú metszeteihez, az eltérések mégis más mesterre engednek következtetni. Különbözőek elsősorban a méretek és az arányok. A kocsi elé fogott sasok és sárkányok megnövekednek, míg a kocsi és az alakok kisebbek. Némileg különbözik továbbá Jupiter alakjának beállítása. A metszetek kidolgozásában, stílusában is mutatkoznak eltérések. A RATDOLT-nyomtatvány metszetein a formák zártabbak,

J. G. T.: Trésor de Livres Rares et Précieux ou Nouveau Dictionnaire Bibliographique. Dresda, 1862. III. köt. 403. l.

¹ SCHRAMM Albert: Der Bilderschmuck der Frühdrucke. 8. Bd. Die Kölner Drucker. 16. l.

² SCHRAMM A.: Id. m. 15. l. VOULLIÈME, Ernst: Der Buchdruck Kölns bis zum Ende des fünfzehnten Jahrhunderts. Bonn. 1930. 512. l. (Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde. XXIV.)

lágýabbak, ellentétben a Cornélius von ZYRICKZEE nyomdájában készült munka metszeteinek durvább, keményebb, nehezkesebb vonalvezetésével, ahol, bár a ruha gazdagabb redőkben omlik alá, a kis párhuzamos vonalkákkal való árnyékolás hiányzik.

A planéták ábrázolása közkedvelt ebben a korban. Megtaláljuk a díszes kiállítású Livre d'Heures-ökben és a kezdetlegesebb, kevésbé művészi jegyzetekkel díszített, népiesebb rendeltetésű német kalendáriumokban, amelyekben főként egy általános típus uralkodik, s a planétákat csak attribumaikkal jelzett ruhátlan férfi és női alakok képviselik.¹ E népies metszeteknél sokkal kvalitásosabbak és szerkezetükben gazdagabbak az 1482-ben Velencében kiadott, fentebb említett HYGINUS-munkának, égi szekeren száguldó planétákat ábrázoló fametszetei, amelyek mesterének PASSAVANT² az akkor Velencében tartózkodó «BERNHARD pictor»-t tartja. Tekintve, hogy BERNHARD már ekkor különvált RATDOLTtól és hogy a metszetek silányabb kidolgozása egyébként is ellentmond az ő szerzőségének, BAER a fametszeteket egy rézmetszetű planétasorozat másolatának tekinti, amelyeket LIPPMANN (Veröffentlichungen der Internationalen chalcographischen Gesellschaft, 1893. Taf. B. 1. ff.) tett közzé.³ Az Egyetemi Könyvtár említett Cod. Germ. 2. jelzetű kódexének miniatúráihoz mintaképpül szolgáló metszetek tehát nagyon népszerűek voltak. Pontosan nem határozható meg, hogy melyik munkában előforduló metszetek szolgáltak mintául, legvalószínűbb, hogy a miniatör az igen elterjedt RATDOLT-nyomtatványokat és főképp a HYGINUS-nyom-

¹ V. ö. Augsburgban 1483-ban Johann BÄEMLER által kiadott Kalendárium metszeteivel. (SCHRAMM A.: Id. m. 3. Bd. Die Drucke von Johann Bäemler in Augsburg und Leipzig. 1921. 231. l. Abb. 729—735.); ezek a legkezdetlegesebb fokát mutatják annak a típusnak, amelynek továbbfejlődését a Reutlingenben 1490-ben Michel GREYFF által kiadott Kalendárium metszetei képviselik (SCHRAMM, A.: Id. m. 9. Bd. Die Drucker in Esslingen, Urach, Stuttgart, Reutlingen, Tübingen, Blaubeuren. Leipzig. 1921. 14. l. Abb. 427—433.), míg legérettebb formáját és kiteljesedését a Johann SCHAUFFLER által Ulmban 1498-ban, majd 1499-ben kiadott Kalendárium metszeteiben találjuk. (SCHRAMM, A.: Id. m. 7. Bd. Lienhardt Holle, Johannes Reger, Johann Schäffler und Hans Hauser in Ulm. 1923. 12. l. Abb. 387—393.)

² PASSAVANT, I. D.: Le Peintre-Graveur. Leipzig. 1860—1864. I. 135.

³ BAER, L.: Bernhard Maler von Augsburg und die Bücherornamentik der Italienischen Frührenaissance. (Monatshefte für Kunstwissenschaft II. Heft 1.)

tatványt vette alapul. A miniaturákon a planéták színezése nagyjából megegyezik a mitológiai planéták szokásos színezésével, kivéve, hogy a miniatör Mars és Mercur színezését felcserélte. A planétákat ábrázoló miniaturák egészen kicsiny méretűek, ami stílusuk megállapítását megnehezíti. A betűk és az ornamentális díszítés Németországra, mégpedig Nürnberg környékére vallanak. Az ornamentális díszítést hosszú, hegyes, stilizált leveleknek némi változatossággal egybefonódó indái alkotják.

A *Nicolai de Lyra postillái*-t tartalmazó kódex (Cod. Lat. 94. 2°),¹ miként az első lapon olvasható bekezdésből kitűnik, az egri jezsuitarend könyvtárából került az Egyetemi Könyvtár tulajdonába. Első két lapja hiányzik. Az első lapot ornamentális díszítés ékesítette, amint az a laptöredékből megállapítható. A kódex díszítése annak ellenére, hogy papirosan, kurzív írással van írva, igen gazdag, mintegy negyven lapja van pompás aranyozott díszítésekkel ellátva. Az ornamentika között, közvetlenül a papirosra festve az evangélisták szimbolumait, ev. JÁNOST, ülő férfialakokat, genrefigurákat, vadembert, továbbá állatokat, szarvast, medvét, majmot, madarakat, baglyot stb. találunk. Az ornamentikába illesztett figurális elemeken kívül három keretbe foglalt és színes lapra festett figurális miniaturát tartalmaz,² míg az 5. a. lapon közvetlenül a papirosra festve a szöveg között nagyobb méretben JESSE fájának ábrázolását látjuk.

Bár ebben az időben Nicolai de LYRA munkájának már több nyomtatott kiadása jelent meg, a miniatör nem alkalmazkodik e nyomtatványok metszeteihez, teljesen függetlenül készíti miniaturáit. Míg a metszettek legnagyobbbrészt három főpapot, két angyallal övezett frigyládát, szertartási eszközöket stb. ábrázolnak, addig a kódexben semmi hasonló ábrázolást nem találunk. Mindez azt bizonyítja,

¹ Cat. Cod. Bibl. Univ. 78. l.

² A kódex következő lapjai díszítettek: 1. b. l. L iniciáléban tekercset tartó angyal, 5. a. l., 68. b. l. Krisztus és egy feketeruhás férfi, 88. a. l., 90. b. l., 107. a. l., 107. b. l., 109. a. l., 113. b. l. Angyali üdvözlés, 153. b. l., 156. a. l., 241. a. l., 241. b. l. (megcsonkítva), 266. a. l., 299. b. l., 318. b. l., 326. a. l. 332. b. l., 337. b. l., 342. b. l., 343. b. l., 349. a. l., 355. a. l., 358. b. l., 361. a. l., 362. a. l. 367. a. l., 401. a. l., 442. b. l., 443. a. l., 450. a. l. (megcsonkítva), 451. b. l., 462. a. l., 462. b. l., 463. a. l., 465. b. l., 466. a. l.

hogy a kódex a műnek nyomtatott kiadásától teljesen függetlenül, egy másik miniált kódex alapján készült. A 113. b. és 68. b. lapok miniaturáinak színezett alapján néhány sornyi írás ütődik át. Miniált kódexeknél előfordul, hogy a másoló az ábrázolásra vonatkozólag utasításokat ír a miniátor részére a miniaturák számára fenntartott helyen, itt azonban a miniatura minden valószínűség szerint nem a scriptor utasításait, hanem a hibás szöveget fedi. A díszítések stíluskritikai vizsgálata alapján feltételezhetjük, hogy a kódex hazánkban készült, bár a későbbi bejegyzéstől eltekintve, semmiféle konkrét adat nem áll rendelkezésünkre. A kódex stílusában nagyjából a nürnbergi iskolához igazodik, s miniátora bizonyára ismerte a XVI. század elején működött legkiválóbb nürnbergi miniátornak, Jakob ELSNER-nek művészetét.

Nürnbergben a XV. század vége felé a miniaturafestészet két irányban fejlődik. Egyik irányt a kiváló mesterek nagyjelentőségű alkotásai képviselik, amelyek habár egyenként nagy hatást gyakoroltak, nem teremtettek iskolát. A másik irányt az előbbitől élesen elkülönülő, egyszerű, átlagos műhelyszerű munkák alkotják. Ez az irány eltér a miniaturafestészet régi követelményeitől, hagyományaitól s a fametszetek hatása alá kerül úgy a technika, mint a stílus tekintetében. Az alakok színezett tollrajzoknak hatnak, laposan, reliefszerűen vannak a pergamentre vetve és plaszticitásukat a dús, kemény, törött redőses emeli ki. Ehhez az irányhoz csatlakozik kódexünk miniátora is, aki kevés képminiaturát alkalmaz. Az aprólékosan kidolgozott, keretezett színes alapra festett miniaturák helyett inkább az ornamentális díszítés közé helyezett s közvetlenül a fehér papírlapra festett alakokat kedveli s ezeket mélyen árnyékol, gazdag redőzetű ruhákba öltözteti. Az ülő alakok gazdag redőjű ruhaesése néhol hamisan érezteti az ülés motívumát. E figurák között nemcsak szenteket, hanem genre alakokat is találunk, így a 109. a. lapon mesteri rövidülésben ábrázolt meggörnyedt szolgát, amint csizmáját igazítja, vagy másutt az előbbinél kevésbé sikerült rajzban hátsónézetben egy másikat, amint két kezével a hátán terhet tart. A kódex ornamentális díszítése Jacob ELSNER († 1517) korábbi művészetének hatása alatt készült. Az ornamentális díszítés igen

közeli kapcsolatot mutat ELSNER főművének a *Gänsebuch-Missale* első részével (1507), továbbá a Bölcs FRIGYES szász herceg számára készített *Perikopen* (1510) díszítésével.¹ De nemcsak az ornamentális díszítés igazodik Jacob ELSNER művészetéhez. Elsner művészetének legfőbb jelentősége az állatvilág humoros ábrázolása, az állatkarakter szatirikus kihasználása az ornamentika keretében. Kódexünk miniátora ezt a humort letompítottan, ritkábban és kezdetlegesebben alkalmazza a fölényesen mosolygó, olvasó majomban, a heverő medvében. ELSNERhez hasonló JESSE fájának megformálása is. Miként ELSNER a *Perikopen* második kötetében virágkelyhekbe helyezi az alakokat és egyénítő fizionomiával ábrázolja őket, úgy a kódexünk miniátora is virágkelyhekbe illeszti őket és arc kifejezésüket egyénítő jegyekkel ruházza fel. A kódex díszítése nemcsak ELSNER művészetével árul el rokonságot, hanem egyes motívumaiban rokon sajátosságokat mutat a szász ADALBERT mainzi adminisztrátor számára 1483-ban írott *Breviariummal* (Gótha. Herzogl. Bibl.)², amely kódex ELSNER művészetét megelőzte. Az Egyetemi Könyvtár kódexében az 1. b. lapon az ornamentika közé helyezett s lábát orrához emelő szarvasnak majdnem azonos ábrázolását találjuk ADALBERT *Breviarium*ában, de sokkal bonyolultabb ornamentális díszítés közé helyezve s egy lándzsát tartó vadász közelében. Hasonló motívumot találunk a *Gänsebuch-Missale* első részében, ahol az egyik lapon ugyancsak szarvast látunk, amely azonban nyugodtan fekszik s előtte íjjal feszítő vadász áll.³ Jacob ELSNERhez és az ADALBERT *Breviarium*ának mesteréhez — a miniaturafestészet e kimagasló nagy művészeihez — képest az Egyetemi Könyvtár kódexének miniátora másodrendű mester, bár a kódex díszítéseinek nyersebb jellege részben annak tulajdonítható, hogy nem pergamentlapra, hanem papírosra festették. A kódex díszítése, e megegyező sajátosságok mellett bizonyos eltéréseket is mutat a

¹ V. Ö. RASPE, Theodor: Die Nürnberger Miniaturmalerei bis 1515. Strassburg. 1905. Heitz, Taf. IV., VII. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte. 60. Heft.)

² Oberrheinische Kunst. Vierteljahresberichte der Oberrheinischen Museen. II. Jahrg. 1926—27. Taf. 96.

³ RASPE, T.: Id. m. Taf. IV.

német díszítésekhez viszonyítva, amely eltérések megerősítik azon feltevésünket, hogy a kódex hazánkban készülhetett. Ezek az eltérések a magyar formaérzék sajátosságait tükrözik. Bár az ornamentika rokonsága az említett német kódexekkel nyilvánvaló s a legpontosabban kimutatható, mégis eltér tőlük elsősorban az egyszerűbb, nyugodtabb szerkesztésben. A miniátor ugyan átveszi a mintaképtől szolgáló díszítések motívumait, de sokkal világosabb, áttekinthetőbb módon alkalmazza őket. A német mintákon bonyolult növényi indák egymásba fonódása egyszerűbb, tisztább és a formák könnyebben felismerhetőek. Az ornamentika közé illesztett figurális alakok nem olvadnak egybe az ornamentikával, hanem szinte önálló életet élnek s élesen elhatároltan illeszkednek az ornamentika motívumai közé.

E kézirrattal majdnem egyidőben készült a könyvtár egyik legdíszesebb kódexe, az ú. n. *Pannonhalmi-kódex* (Cod. Lat. 113. 2°)¹, amelyet bővebben ismertettem a «Magyar Művészet» V. évfolyamában megjelent dolgozatomban. Tulajdonkép két egybekötött külön kéziratból áll, tehát colligatum. Az első kézirat az evangéliumokat, a második pedig benedictiókat és a szerzetesi fogadalom pannonhalmi szertartását tartalmazza. Az utóbbit, amint a kolofonból kitűnik, 1515-ben, illetőleg 1516-ban Losonci FORGÁCH Pál írta a pannonhalmi szent mártóni apátságban. Az *Evangaliarum* kézírata két ízben is utal arra, hogy a benedekrendi apátság tulajdonában volt. A 22. a. lapon SZENT MÁRTON mint helyi szent van megemlítve: «In festivitate scti Martini Patroni hui Loci», Szent Márton alakjával a miniaturák sorában is több ízben találkozunk. Először leggyakoribb ikonográfiai ábrázolásában, lovagként jelenik meg, amint a köpenyét a koldussal megosztja, majd két ízben igen ritka ikonográfiai ábrázolásban, mint püspök, amint kezében a nyárson

¹ Cat. Cod. Bibl. Univ. 92. 1. Könyvkiállítási Emlék. 108. 1. 291. RÓMER Flóris: Györi Történelmi Füzetek. 1863. évf. II. kt. SÖRÖS Pongrác: A pannonhalmi Szent Benedek rend története. III, kt. BERKOVITS Ilona: A Budapesti Egyetemi Könyvtár Pannonhalmi kódexe. Magyar Művészet V. évf. 1929. 181—196. II. Régi Egyházművészet Országos kiállításának katalógusa. Budapest, 1930. 159 l. 609. BERKOVITS Ilona: Two Codexes of the Budapest University Library and the Foundation-charter of Pannonhalma. Hungary. 1930. I.

sült ludat tartja. (21. a. l., és 22. a. l.) Ezek alapján az *Evangeliarum* pannonhalmi eredete kétségtelen, amire még egy bizonyítékot tudunk felhozni a FORGÁCH-kódex alapján. A FORGÁCH-féle kézirat díszítése kezdetleges, naiv, szinte a népművészet határán álló munka. A miniátor nagy igyekvéssel, de kevés technikai készséggel és csekély invencióval készítette őket. Sőt munkájához segítséget keres, az *Evangeliarium* díszítését veszi egy ízben mintául. A FORGÁCH-féle kódex 37. b. lapján ugyanis, ahol az «In Ressurecciones» áldása kezdődik, a lap belső, hosszanti oldalán oly ornamentális díszítéssel találkozunk, amely a kódex eddig alkalmazott díszítéseitől merőben eltér és hajszálnyi pontossággal, de sokkal kezdetlegesebb kivitelben, megegyezik az *Evangeliarium* 8. a. lapján ugyancsak a Feltámadás jeleneténél található díszítéssel, amely szintén a lap hosszanti oldalát ékesíti. Ez az egyezés nemcsak újabb bizonyíték az *Evangeliarium* kéziratának pannonhalmi származása mellett, hanem egyúttal arra a megállapításra is vezet, hogy az *Evangeliarium*nak, a Forgách-féle, másik pannonhalmi kézirat keletkezési évében, 1515-ben már készen kellett lennie.

RÓMER Flóris¹ és ZOLTVÁNY Irén² az *Evangeliarium* első lapján található címert TOLNAY Máté főapát címerével azonosította, ami azonban téves, mert az *Evangeliarium* címere egyáltalán nem hasonlít a TOLNAY Máté fennmaradt gyűrűpecsétjének címerével.

A pannonhalmi *Evangeliarium* igen díszes. Miniátora, aki a pompás gótikus minusculákból ítélve a scriptorral azonos lehet 26 lapot látott el ornamentális díszítéssel, három önálló képszerű és 21 iniciáléba illesztett miniaturát, továbbá öt egyszerűbb iniciálét készített. A miniaturák Mária és Krisztus életéből vett jeleneteket és szenteket ábrázolnak.³ A miniátor művészi iránya a német műv-

¹ RÓMER F.: Id. m.

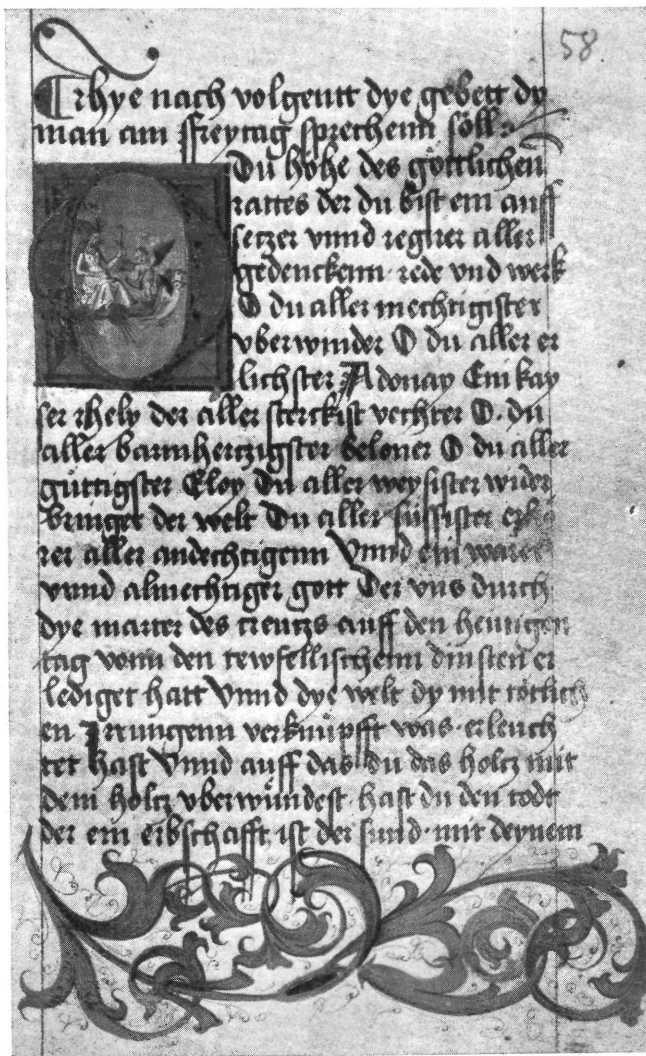
² ZOLTVÁNY I.: Id. m.

³ A kódex következő lapjai díszítettek: 1. a. l. Jézus születése, Máté apostol, Szent Márton, 2. a. l. Ev. János, 3. b. l. Circumcisio, 4. a. l., 5. a. l. Krisztus Jeruzsálemi bevonulása, 6. a. l., 6. b. l. Utolsó vacsora, 8. a. l. Krisztus feltámadása, 6. b. l. Krisztus mennybemenetele, 9. b. l. Szentlélek megjelenése, 10. b. l. Szentháromság, 11. a. l., 11. b. l. Mária az oltár előtt, 13. a. l. Krisztus bemutatása a templomban, 14. a. l. Angyali üdvözet, 15. b. l. Szent Benedek,

Nicolai de Lyra Postillainak (Bp. Egyet. Könyvtár. Cod. Lat. 94.) 5. a. lapja.

(Eredeti nagyság.)

Imakönyv (Bp. Egyet. Könyvtár. Cod. Germ. 2.) 58. a. lapja.
(Eredeti nagyság.)

szethez kapcsolódik. Az *Evangeliarium* miniaturáiban elsősorban a könnyen megközelíthető német metszeteknek, így DÜRER kis *Passio*-jának hatását ismerjük fel, aminek alapján pontosabban meghatározhatjuk a kódex keletkezésének idejét. A kódex első miniaturája DÜRER kis *Passio*-jának Jézus születését ábrázoló metszete után készült, amely tudvalevőleg az 1509—1511-es évekből származik. Miután a kódexnek 1515-ben készten kellett lennie, tehát pontosan 1511—1515 közt keletkezett. De nemcsak Jézus születését ábrázoló miniatura készült DÜRER metszete után, hanem a Jeruzsálemi bevétel, az Utolsó vacsora, Krisztus feltámadása, Krisztus mennybevétele és a Szentlélek megjelenése jeleneteinek felépítésében is a kis *Passio* hasonló tárgyú metszeteit vette mintaképül a miniátor. A kis *Passio* metszetein kívül, az ifjú DÜRER köré kapcsolódó bázeli imakönyv metszetei¹ és SCHONGAUER egy metszete is hatottak. Az *Evangeliarium* miniaturái ez utóbbiakkal nem annyira a képzés felépítésében, — mint DÜRER metszetei esetében — hanem inkább az alakok tipizálásában rokonok. E különböző hatásokat a miniátor össze tudta olvasztani, úgyhogy a kódex miniaturái egységes stílust alkotnak. Viszont sokkal bizonytalanabb a miniátor az ornamentális díszítésekben. A lapot keretelő ornamentikának nincs egységes stílusa. Egyrészt az alsóausztriai miniaturaiskolának nyugtalan, csigás kanyarulatban végződő hosszú, keskeny, stilizált leveleit veszi át, amelyeket azonban nyugodtabb világosabb, tisztább szellemben alkalmaz. A kanyargó levelek közé apró virágokat és aranytallérokat szór és kis játszadozó puttókat helyez. Ezzel az egymásba fonódó indákból és stilizált levelekből alkotott díszítéssel szemben, másutt naturalisztikus virágokat találunk gazdag változatoságban, amely díszítés a flamand kódexekből ájtott az osztrák, főként a tiroli miniaturaművészetbe, s talán ezen keresztül a magyarba, bár közvetlen átvételt is feltételezhetünk. A kódex harmadik, orna-

16. a. l. Ker. Szent János, 17. a. l. Szent Péter és Szent Pál, 17. b. l. Visitatio, 18. b. l., 19. b. l. Mária mennybevétele, 21. a. l. Krisztus, Szent Márton, Szent Borbála, Alex. Szent Katalin, Szent Margit (?), 22. a. l. Szent Márton püspök, 23. b. l. Román templom.

¹ ROEMER, Erich: Dürers ledige Wanderjahre. Jahrb. d. preuss. Kunstsamml. 48. Bd. 1927. 173. l.

mentális stílusa észak-olasz, milánói hatásra vall, amint az egyiken a szimmetrikusan elhelyezett ötvösművek, gyöngyök, levélfüzérek és a növényi ornamentika közé egymással szembehelyezett furulyázó puttók elárulják. Másutt a miniátor az ornamentális stílusokat keveri: a hegyeslevelű indák folyondárai és puttói közé valószerű nyíló rózsákat, a flamandstíliú naturalisztikus virágok közé pedig olaszos puttókat helyez. A miniátor díszítőstílusa rokon S. STETTNERNEK, a tiróli miniaturafestésznek legkivalóbb mesterének művészetével. A pannonthalmi Evangéliárium mestere eklektikus művész. Több forrásból, az európai művészet különböző iskoláiból vett idegen elemekből, friss befogadóképességgel alakítja ki művészetét. Az átvett elemeket a magyar formaképzésnek megfelelően alakítja át és hangolja össze új, egyéni stílusáá.

A pannonthalmi kódex másik része, a FORGÁCH-féle kézirat két részből áll. Az első benedictiókat tartalmaz, és a következő kolumnával fejeződik be: «Finis per manus fratris Pauli nati Thome Forgách de losonch in die scholastice vg. anno d. r. 5. 16.» A második rész a szerzetesi fogadalom letételének pannonthalmi szertartását tartalmazza. A fogadalomtétel kezdetéből és végéből kitűnik, hogy a szentmártoni apátságban TOLNAY Máté idejében 1515-ben készítette FORGÁCH Pál, aki tehát előbb a második részt készítette. A kódexben hét lapszéli díszítést és számos egyszerű iniciálén kívül nyolc díszesebb kezdőbetűt találunk, amelyek egyike figurális, s Krisztus feltámadását ábrázolja.¹ A FORGÁCH-féle kódex kezdetleges és régieskedő miniátora a kalligrafia és miniatura közötti határvonalon áll. Fokozatosan elhagyja az egy-két színnel élénkített geometriai vonalak kalligrafiáját és színes ornamentális díszítéseket alkalmaz, de még nem éri el a miniatura magasabbrendű művészetét.

Legvégül kell említenünk egy németnyelvű, vörössel vonalozott finom pergamentre írott *Imakönyvet* (Cod. Germ. 3. 80)² amely

¹ A kódex következő lapjain találunk jelentékenyebb iniciálékat és díszítéseket: 25. a. l., 28. a. l., 37. a. l., 39. a. l. Krisztus feltámadása, 41. b. l., 46. b. l., 47. b. l.

² Cat. Cod. Bibl. Univ. 115. l., TOLDI F.: Id. m. 75. sz., GRAGGER R.: Id. m. 7. l.

szorosan véve nem sorozható az illuminált kódexek közé, de érdekességénél fogva mégis figyelmet érdemel. Az imakönyv első lapján «Michaelis WINKLER 1782» bejegyzés olvasható.¹ 23 teljes lapkeret díszítést és hét egész lapot betöltő jelenetes díszítést tartalmaz. A kódex írása a legkorábbi frakturtípus betűinek hajszálnyi pontosságú másolata: szinte csak nagyítóval állapíthatók meg a különbségek a kódexnek kézzel írott betűi és a mintául szolgáló nyomtatott betűk között. Sikerült megállapítanunk, hogy a kódex egy nyomtatvány másolata. Ez a nyomtatvány II. MIKSA imádságos könyve, «*Dis büechlin ist genannt der Gilgengart ainer yetlichen Cristeliche seel*», amely közvetlenül a *Theuerdank* első kiadása után, 1520-ban készült August SCHÖNSPERGERNÉL Augsburgban. Amíg a kódex szövege az említett nyomtatvány másolata, addig a felületes vizsgáló által miniatúráknak vélhető díszítések² a nyomtatványhoz készült fametszeteknek gazdagon színezett levonatai. Díszítéseit az augsburgi nyomtatvány fametszetei alkotják, amelyek gazdagon, miniaturatechnikával vannak színezve, ami a kódex érdekességét csak fokozza. Amint az ősnymtatványoknál igen gyakori szokás, hogy miniatúrákat, kézzel festett ornamentális díszítéseket alkalmaznak, annyira meglepő és ritka ennek megfordítottja, hogy t. i. kódexeket fametszetekkel ékesítsenek. A *Gilgengart* első kiadása 1520-ban jelent meg, majd pedig 1521-ben ismét három kiadása látott napvilágot, köztük egy színezett pergament kiadás.³ A nyom-

¹ Dr. FIRZ József azt gyanítja, hogy a kódex Pozsonyból került az Egyetemi Könyvtár tulajdonába. A pozsonyi jezsuitarend könyvjegyzékében, «*Catalogus librorum in residentia abolitae soc. Jesu ad s. Martinum Posonii adiuventorum. Descriptus 18. Febr. praesentate 8. Jul. 1776. Fol.*» (J. 10. 9.) az 52. lapon találtunk egy nyolcadrétű német pergament kódexről szóló leírást. «*Libellus precatorius manuscriptus 1140. 8°. Germ.*» — Ez azonban sajnos nem elegendő bizonyíték ahhoz, hogy a kódex pozsonyi származása kétségtelenné váljék.

² A *Cat. Cod. Bibl. Univ.*-ban mint miniatúrák szerepelnek.

³ PANZER G. W.: *Annales typographici Aug. Vindelicorum*. VI. kt. 1501—1536. Nürnberg, 1798. I. kt. 435. l. N°. 972. (az 1520-ban megjelent kiadást ismeri). GRAESSE, J. G. T.: *Id. m.* III. kt. 83. l. (csak az 1520-ban megjelent kiadást ismeri). WELLER, Emil: *Repertorium typographicum* 1864. 1708. (csak az 1521. kiadást ismeri). DODGSON, Campbell: *Beiträge zur*

tatványban 16 különböző lapkeret található, amelyek 25 lapot keretelnek, továbbá 8 fametszet, amelyek ábrázolásai a következők: 1. Matróna gyónása, 2. Holdsarlós Madonna, 3. Szentháromság, 4. Pap előtte térdeplő férfit áldoztat, 5. Szent Gergely miséje, 6. Rózsapadon ülő Madonna, 7. Isten megjelenik Dávid király előtt, 8. Mária és Anna a kis Jézussal. E metszetek mesterére vonatkozólag különbözők a feltevések. A lapdíszítéseket illetően nagyjából azonosak a vélemények, amennyiben az ú. n. «PETRARCA-mesternek» a Petrarca illusztrációk mesterének tulajdonítják. A metszetek közül azonban DODGSON szerint az 1. 3. 5. metszet a PETRARCA-mester műve, a 4. metszet készítője Leonhardt BECK, vagy Jörg BREU és ez utóbbi készítette a 6. 7. metszetet is, a 8. metszet pedig az előbbiektől eltérő mester alkotása.¹ Ezzel szemben RÖTTINGER a 2. 6. 7. 8. fametszetet Jörg BREUNEK, a 4. metszetet Leonhardt BECKNEK, míg az 1. 3. 5. metszetet ugyancsak az általa Hans WEIDITZSEL azonosított PETRARCA-mesternek tulajdonítja.² Általában az újabb kutatások alapján MUSPER álláspontja fogadható el, aki a leghatározottabban megtagadja a strassburgi Hans WEIDITZNEK az augsburgi PETRARCA-mesterrel való azonosítását s az összes metszeteket a PETRARCA-mester korai alkotásainak véli.³ Nézete szerint e metszetek rajzait a PETRARCA-mester az 1518-ban megjelent PLAUTUS rajzaival egy időben készíthette, mégpedig legalább két évvel a PLAUTUS nyomtatott kiadása előtt.⁴

Kenntnis des Holzschnittwerks Jörg Breu. Jahrbuch d. preuss. Kunstsamml. XXI. Bd. 1910. 192. l. (négy kiadást említ).

¹ DODGSON, C.: Id. m. DODGSON a 2. fametszetnek nem állapítja meg a mesterét, miután az általa ismert példányban (British Mus.) e fametszet hiányzik.

² RÖTTINGER, Heinrich: Hans Weiditz, der Petrarcameister. Strassburg, 1904. Heitz. 76. l. 26. sz.

³ MUSPER, Theodor: Die Holzschnitte des Petrarcameisters. München. 1927. Verl. d. Münchener Drucke 11. l., 21. l., 23. l. (L. 61., L. 76.), 36. l. (44—51.) 56—57 ll. (588—602).

⁴ MUSPER, Th.: Id. m. 11. l. A Gilgengarttal foglalkozó művek még: MÜTHER, Richard: Die deutsche Bücherillustration der Gothik und Frührenaissance. München, Leipzig, 1894. 959. (Ismeretlen augsburgi mester munkájának tekinti a metszeteket.), CROUS, Ernst—KIRCHNER, Joachim: Die gotischen

Az Egyetemi Könyvtár kódexét összehasonlítva a nyomtatvánnyal (a Berliini Nat. Bibl. 1521. kiadású példányával és a Müncheneri Nat. Bibl. színezett pergament példányával) különböző eltéréseket állapíthatunk meg. A kódex nem pontos másolata a nyomtatványnak, bár a betűtípust hajszálnyi pontossággal követi. A kódex szövege nem tartja be a nyomtatvány sorainak zárt formáját, többnyire egyikét szótag eltérés található. De nemcsak a szöveg külső formájában, hanem magában a szövegben is találunk eltéréseket. Bár a kódex szövege a nyomtatvánnyal azonos dialektusban íródott, helyesírási eltéréseket is találunk. Továbbá a nyomtatványban több helyen olvasható «Ich armer sünder» helyett a kódexben «Ich armer sünderin» szerepel,¹ amiből világosan következik, hogy a kódex megrendelője és tulajdonosa nő volt. Minden jel arra utal, hogy a megrendelő előkelő hölgy volt, mivel a kódex pergamentje rendkívül finom szemben a pergament-nyomtatvány durva kiállításával, a fametszetek színezése pedig ragyogó. Ha mindezekből messzebbmenő következtetéseket akarunk levonni, feltételezhetnők, hogy esetleg a császár felesége számára készítették e kis imakönyvet. Mert különben egész érthetetlen, hogyha a császár részére készült nyomtatvány négy kiadása is ismeretes, miért kellett egy kézzel másolt példányt készíteni a nehezen megközelíthető eredeti metszetek felhasználásával. A kódexben természetesen hiányzik a nyomtatvány szignatúrája, viszont az ívek a nyomtatvány mintájára az alsó lapsarokban számozottak. A kódexben a nyomtatvánnyal szemben csak 14 különböző lapkeret díszítést találunk, amelyek legnagyobb része egyszer ismételve, a kódex 23 lapját keretezik. A keretdíszítések elhelyezése általában nem felel meg a nyomtatvány beosztásának, attól eltérő lapokon szerepelnek. A nyomtatvány címlapja a kódexből hiányzik, elveszett, miáltal a címlap belső lapján található s gyónó matrónát ábrázoló metszet a kódexből hiányzik. Az elveszett címlapon található két lapkeret-díszítés által a kódexben a lapkeret díszítések száma azonos a nyomtatványéval.

Schriftarten, Leipzig. 1928. Klinkhardt—Biermann. Abb. 83. 84. 121., 36. I. — Taf. 46., 62. (A betűtípus szempontjából foglalkozik a nyomtatvánnyal.)

¹ Dr. PASTEINER Iván megállapítása.

A kódex továbbá rendkívül finom lapra íródott, a nyomtatvány durva pergamentjével szemben. A metszetek és a lapkeretdíszítések sokkal pontosabban vannak a kódexbe beillesztve s színezésük a miniaturafestészet szabályai és technikája szerint készült. A hold-sarlós Madonnát ábrázoló metszet háttérét bolus-alapra festett valódi gazdag aranyozás alkotja. A ruharedőzetet a színező mindenütt párhuzamos vékony aranyvonalkákkal mintázza, amint a lapkeret díszítő motívumait árnyékoló fekete stafirozást is sűrű apró vonalozással élénkíti. Viszont a pergament-nyomtatvány metszetei híg festékekkel, világos halvány színekkel igen enyhén vannak színezve.

BERKOVITS ILONA.